HOPP LAJOS

LENGYEL—MAGYAR HAGYOMÁNYOK A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ÉS EMIGRÁCIÓ IRODALMÁBAN

A kutatás állása és néhány szempontja

A lengyel—magyar kulturális összeköttetések kutatásának megbecsülendő eredményei vannak. Ám az egyes korszakokra vonatkozó szakirodalom aránytalanul oszlik el, szembetűnő fehér foltokat hagyva a kutatási térképen. A közös kutatások jelenlegi mérlege arra mutat, hogy a lengyel—magyar kapcsolattörténet tanulmányozásának legelhanyagoltabb területe a XVII. és XVIII. század maradt, lényegében a mintegy másfél évszázadra terjedő barokk korszak, beleértve a felvilágosodást közvetlenül megelőző évtizedeket is.[1] Ez a hátrányos helyzet különösen elgondolkoztató, mivel a nemzeti hagyományok összekapcsolódása és a művelődéstörténet szemszögéből igen gazdag forrásterületről van szó. A szélesebb medrű feltáró munka elégtelensége azért is hátrányos, mivel a fejlődéstörténeti szálak megragadása és összekötése nélkül nem dokumentálható a folytonosság a középkori dinasztikus, a humanista és reneszánsz, Báthory-kori érintkezések, ill. a felvilágosodás és romantika közötti lengyel—magyar hagyományok több évszázados történetében.

Az elmúlt másfél évtizedben a hazai és külföldi, lengyelországi levéltárakban és könyvtárakban végzett búvárlásaink lehetővé tették, hogy egy kiemelkedő történelmi szakaszban földerítsünk olyan tényeket és összefüggéseket, amelyek meghatározóak lehetnek mind a lengyel—magyar hagyományok folytatása, mind azok megújulása szempontjából. Ez az időszak a II. Rákóczi Ferenc vezette nemzeti függetlenségi küzdelem (1701—1710) és a kuruc emigráció (1711—1735— kb. 1760) évtizedeit foglalja magában. A Rákóczi-kori lengyel—magyar érintkezések azért érdemelnek figyelmet, mivel a feudális évszázadok rendi-nemesi hagyományainak egyik újabb, modernebb fázisát jelentik. Szem előtt tartjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc és kuruc emigráció lengyel vonatkozásainak tanulmányozása csupán része, bár jól körülhatárolható területe a XVII. és XVIII. század fordulójai körüli s később újra megélénkülő, Lengyelország és Magyarország népeit összefűző kötelékeinek.

Az előzményekre vonatkozólag röviden megjegyezzük, hogy szerves kapcsolattörténeti, párhuzamos vagy analóg jelenségekkel és tipológiai problémákkal találjuk magunkat szemben már a korábbi századokban is.[2] A feudális rendi monarchia és a „nemesi köztársaság" korában, Nagy Lajos kettős királysága és a Báthory nevéhez fűződő lengyel—magyar—erdélyi perszonális unió idején az állami, erőteljes dinasztikus és főnemesi családi kapcsolatokon, katonai, kereskedelmi érdekeken, valamint humanista összeköttetéseken túlmenően, a két ország belső fejlődésével párhuzamosan kiépült nemesi rendi államszervezet vetette meg az alapját Hungaria és Polonia szorossá vált kötelékeinek. A régi módszerű összehasonlító kutatás meglehetős érdektelenséget tanúsított e jelenség iránt, s az ún. hatáskutatás sem bo-

[1] Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Lengyelül is: Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych. Szerk. CSAPLÁROS I., HOPP L., J. REYCHMAN, SZIKLAY L. Budapest—Varsó 1969. 7—12, ill. 5—9.

[2] KOVÁCS Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp. 1973. 5—177. — PERÉNYI József: Lengyelország története. Bp. 1962. 3—124. — Wacław FELCZAK: Historia Węgier. Wrocław 1966. 4—151.

csátkozott a felszín alá. Az a jelenség, hogy a kelet-közép-európai nemzeti műfajok a XVIII. századig mindenütt tükrözik a törökellenes küzdelmek hősi tematikáját[3] és ideológiáját, az „Antemurale" történetfilozófiáját és rendi hivatástudatát, a sorsközösségből táplálkozott. Az „Antemurale Christianitatis" — „Prezedmurze chrześcijanstwa" „Kereszténység védőpajzsa" szimbóluma sokban hozzájárult a jószomszédság („perpetua concordia") s a feudális rendi lengyel—magyar közösségtudat kifejlődéséhez, a „közös vonások" történelmi tudatának meggyökeresedéséhez.[4] Igaz, más a kérdés aspektusa, ha a Habsburg-királyi Magyarország és más, ha az önállósult erdélyi fejedelemség oldaláról közelítjük meg. Ha analógiáról beszélünk, bizonyos analóg jelenségekre már a XVI. században fölfigyeltek. Báthory lengyel királlyá választása idején azzal érveltek, hogy gazdasági, alkotmányjogi szempontból s a nemesi kiváltságok rendszere tekintetében lengyel és magyar földön számottevő hasonlóság tapasztalható.[5] Ezt a frazeológiát ismétlik I. Rákóczi György lengyel trónjelöltsége idején, s ezt aknázza ki a kuruc kancellária Rákóczi új szövetségi politikája érdekében. Tipológiai szemszögből rokon vonások fedezhetők fel a magyar és a lengyel barokk emlékirodalom, a levélirodalom és epikus költészet között. Legékesebb példája Zrínyi Szigeti veszedelme és W. Potocki Wojna chocimska című, a barokk két európai rangú reprezentáns művének csaknem egyidejű keletkezése. Zrínyi politikai és irodalmi öröksége Rákóczi életművében folytatódott, amelynek lengyel—magyar problematikája új, modern gondolatok irányába mutat. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az irodalom csak egyik, bár igen érzékeny műszere az ilyen természetű vizsgálódásoknak, s ekkor még szorosan összefonódik a művelődéstörténet ágazataival.

A vizsgálódás szempontjai közül kiemelnénk a tartalmi differenciálás igényét, a kritikai nézőpont érvényesítésének szükségességét. Az utókori szemlélőnek módjában áll összemérni a valóságos érdekeket tükröző különféle tartalmú magyar és lengyel megnyilatkozásokat. A dokumentumok szembesítése annál is inkább indokolt, mert a szakirodalom — kevés kivételtől eltekintve — kissé idillikus képet festett a hajdani lengyel—magyar hagyományokról, egyoldalúan azok pozitív elemeit hasznosítva. Pedig a lengyel—magyar történeti—irodalmi hagyományok — a valóban túlnyomó békés egymásmellett élés örvendetes ténye ellenére — nem voltak egyneműek, hanem differenciáltak voltak, a rendi-nemesi, az állami, nemzeti hatalmi érdekeknek megfelelően. Így volt ez pl. Bethlen Gábor és II. Rákóczi György, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc idejében is. A feudális korban fölmerült különféle érdekellentétek kereszteződésében megnyilvánult jelenségek differenciált vizsgálata jobban elősegíti az előremutató vonások történeti, társadalmi hátterének fölismerését. Az „ősi" barátság rokonszenves jellegének, a kapcsolatok árnyoldalainak a ránk maradt irodalmi emlékek segítségével történő elemzése nem kedvez naiv legendáknak, de nem válik a kölcsönös baráti hagyomány kárára.

Ha már a kritikai szempontoknál tartunk, érdemes hangsúlyozni, hogy Magyarország és Lengyelország, a két teljesen eltérő nyelvű, a finnugor, ill. a szláv nyelvcsaládba tartozó két szomszédos nép közös hagyományainak tanulmányozásakor túl kellett haladnunk a kelet-közép-európai kutatásokban régebben mindenre kiterjedő érvénnyel előtérbe állított, újabban joggal vitatott,[6] egyoldalúságra vezető szlavisztikai szemponton. A lengyeleknek

[3] B. VARJAS: La littérature de l'époque de la Renaissance en Europe centrale et orientale. Acta Litteraria 1970. 135., 144—145 etc.

[4] HOPP L.: A lengyel—magyar hagyományok újjászületése. Bp. 1972. 20—34: „Respublica christiana, cujus, murus aeneus est Sarmatia" (1575 !) és „Polonia Imperii Pontificii propugnaculum contra Otthomanos" (1657). Hungaria „Sarmatia védőfala" (1597, A. Czahrowski). Erdély „Polonia védőbástyája" (1600, III. Zsigmond Waza alatt).

[5] I. m. 1972. 21., 25—27.

[6] Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Z. ADAMOVA, K. ROSENBAUM, SZIKLAY L. Bp. 1965. 13. — KLÁNICZAY Tibor: A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. 327—331.

és a magyaroknak s a szomszédos szláv és nemszláv népeknek a társadalmi fejlődés analóg föltételei között alakult ki közös történelmi sorsuk. Az újabb két és több oldali kapcsolatok komplex kutatása bizonyítja, hogy a nyelvek különbözősége ellenére ezekben az országokban az irodalmi—kulturális fejlődésnek hasonló volt a ritmusa. Ma már általánosan elfogadott az a felfogás, hogy az európai fejlődésen belül a kelet-közép-európai irodalmak — belső differenciáltságuk mellett is — természetes egységet alkotnak. A nemzeti és nyelvi rokonsághoz mérve, a társadalmi fejlődéstörténeti tényezők erősnek bizonyulnak, még akkor is, ha a rokon nyelvek közvetítő szerepének fontosságát nem vonjuk kétségbe. A XVIII. századig egyébként ilyen közvetítő funkciót töltött be a magyarországi—erdélyi és lengyelországi érintkezésekben a rendi nemesség második anyanyelve: a latin nyelv. Ez áll a Rákóczi-időszakra is.

A kapcsolatok megújulása a XVIII. század elején

Az erősödő kuruc nemesi mozgalom korábbi évtizedeiben a Habsburg-ellenes magyarországi és erdélyi „elégedetlenek" („les Mécontants de Hongrie et de Transylvanie") és Thököly hívei még Jan Sobieski uralma alatt is élvezték a franciabarát lengyel főúri csoportosulás titkos támogatását. A bécsi viadal után két évtizeddel, a századforduló éveiben kialakult általános európai politikai helyzetben Rákóczi ugyanúgy körültekintett, mint előtte Zrínyi Miklós, Magyarország „északi szomszédját" vizsgálgatva. A politikai összeköttetések felújítása gróf Bercsényi Miklós és Rákóczi Ferenc Lengyelországba történt menekülésétől, a lengyel közvetítéssel létrehozott francia diplomáciai kapcsolatok megtermetésétől,[7] a kuruc szabadságharc lengyelországi előkészítése (1701—1703) éveitől számítható. Rákóczi lengyel orientációjának az volt az igazi indító oka, hogy az idegen abszolutisztikus kormányzással szemben, a nemzeti függetlenség megteremtéséért küzdő kuruc vezérlő fejedelemnek szüksége volt külföldi szövetségesekre és közvetítőkre. Bár az északi háború viharai közben zavarosnak látta a belső állapotokat és ingatagnak Lengyelország külső helyzetét, mégis úgy ítélte meg, hogy nem nélkülözheti a lengyel király s szász választófejedelem és a rendek jóindulatú támogatását. Ennek érdekében hathatósan és kezdeményezően munkálkodott első lengyelországi tartózkodásától kezdve.[8] A tájékozódás kölcsönös, de a kezdeményezés magyar részről indult ki.

A XVIII. század elején Lengyelországban létrejött új személyes kapcsolatokban túlnyomórészt a francia politikai irányzat főrangú hívei játszottak szerepet. Rákóczi műveiben különleges jelentőséget tulajdonított az új összeköttetések létrehozásának, s a már Franciaországban írt Vallomásokban és Emlékiratokban föltárja kapcsolatainak politikai és személyes indítékait. Elmondja, hogy a hazai fölkelés támogatására Bercsényivel (1703. május 6-án) kiáltványt bocsátott ki a határmenti Brzeżany várából,[9] majd M. Kątski podoliai palatinus, tüzérségi tábornok várkastélyából útra kelve s a kijevi palatinustól, Jozef Potockitól és J. A. Wiśniowiecki hercegtől felfogadott segélycsapatokkal egyesült kuruc hadakkal elindult a zawadkai táborból a Vereckei-hágón keresztül hazája fölszabadítására.[10] A nép körében az a hír járta, hogy Rákóczi negyvenezer lengyel és svéd katonával közeledik.

[7] KŐPECZI Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966. 31—44. — Jacek STASZEWSKI: O miejsce w Europie. Warszawa 1973. 50., 53., 56—59., 324. stb.
[8] I. m. 1972. 35—52.
[9] ESZE Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Száz 1954. 285—316. — KŐPECZI B.—R. VÁRKONYI Á.: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 85., 110—281.
[10] F. Rákóczi: Confessio peccatoris... Közli THALY Kálmán. Bp. 1876. 128—146. — Mémoires du Prince François Rákóczi... Histoire des révolutions de Hongrie t. II. La Haye (Paris?) 1739. 8—20.

Rákóczi a harcok kitörésekor levélben fordult a veszélyes külpolitikai lépésekben gyakorlott II. (Erős) Ágosthoz, akitől hathatós segítséget már nem remélhetett, hiszen a Párizs helyett Bécs felé tájékozódó, szorult helyzetben levő uralkodót XII. Károly svéd király előbb Varsóból, majd Krakkóból is kiszorította. Arra kérte őt, hogy ne adjon hitelt a bécsi udvar által terjesztett rágalmaknak, mert egyedül hazája és népe iránti szeretete késztette a függetlenségi háború elkezdésére.[11] Két hónap múlva — Lipót császár követelésére — II. Ágost sietett elhatárolni magát a magyarországi rebelliótól. A haza ellenségének nyilvánította azt, aki Rákóczival és Bercsényivel kapcsolatot tart fenn; megtiltotta, hogy Danckán francia segélypénzt vegyenek föl, ill. fegyvert vásároljanak Rákóczi részére.[12] Ugyanakkor, szokásához híven, értesítette a francia ügyvivőt, hogy nem kívánja akadályozni a Belzi Palatina által történő fegyvervásárlást Rákóczi részére; s titokban Rákóczinak is üzent: „Ágost lengyel király is küldött hozzám egy tisztet, azzal az ürüggyel, hogy visszakövetelje a szökevény szászokat. Ez a fejedelem biztosított barátságáról s megígérte, hogy énellenem semmiféle segítséget nem ad a császárnak" — írja az emlékíró.[13]

II. Ágost politikájának következményei hol előnyösen, hol pedig hátrányosan érintették Rákóczi ügyeit. A Lengyelországon végigszántó északi háború és anarchia különben is megnehezítette a katonai utánpótlás és a postaforgalom biztosítását. A bonyolulttá vált helyzetben Erős Ágost magatartása általában tartózkodó volt, nem lépett föl a magyarországi fölkelés ellenségeként, de Rákóczi miatt korábban s később sem akart a spanyol örökösödési háborúból és a franciákkal vívott erőpróbából győzelmi eséllyel kikerülő Habsburgokkal szembefordulni.

A kuruc függetlenségi háború első esztendeiben a lengyel orientáció fokozódásával kiszélesült bizonyos lengyel főrendekkel létesített hivatalos érintkezések köre. Jól szemlélteti ezt Rákóczi sokfelé ágazó levelezése, a kuruc kancellária diplomáciai érdekű instrukció-, jelentés- és levelezés-gyűjteménye. Mindenekelőtt a svéd—szász—orosz háborúban II. Ágostot támogató sandomiri konföderáció nagytanácsához tartozó főrendiekkel, Jan Szembek alkancellárral, s ennek fivérével, Stanislaw Szembek kujáviai püspökkel, a későbbi lengyel prímással, Stanislaw Denhoff marsallal, Jerzy Lubomirski herceggel, a határmenti várak főparancsnokával, továbbá a Béccsel rokonszenvező Teodor St. Lubomirski szepesi starostával. Még jelentősebb levelezés folyt Adam Sieniawski krakkói kastellánnal, belzi palatinussal, az ágosti lengyel korona nagyhetmánjával és feleségével, Sieniawskiné Lubomirski Erzsébet hercegnővel s ennek húgával, a francia pénzügyi összeköttetéseket egy ideig biztosító Malachowskiné Lubomirski Anna poznani palatinával, s a franciabarát főúri csoport egyik vezető egyéniségével, Radziejowski gnieznói püspökkel, az Ágost trónfosztását kimondó, de Stanislaw Leszczyńskitől idegenkedő lengyel prímással, J. A. Wiśniowiecki herceggel, Jan St. Jablonowski russiai palatinussal, ezek famíliájával, francia és svéd párti tanácsadókkal.[14]

A jobbára latin, részben francia nyelven folyó politikai-diplomáciai levelezés a lengyel rendek és főúri családok rokonszenvének, erkölcsi és anyagi támogatásának megnyerését szolgálta. Természetes tehát, hogy ennek a sokrétű, a politikai meggyőzést és a kölcsönös közeledést célzó levelezésnek hangja rokon a fejedelem irányításával készült más kancelláriai, követi utasítások, külföldnek szánt publicisztikai iratok koncepciójával, a rendi-nemesi hagyományokból is merítő történelemszemléletével, érvelésük módszerével és retorikájával.

[11] List oryg. Xcia Rakoczego do Imci z obozu pod Munkacs 9 July 1703. Biblioteka Czartoryskich, sygn. 448, nr. 5.
[12] Uniwersal (Augusti II) respectem Xcia Rakoczego, 10 sept. 1703. Bibl. Czart. sygn. 1676, nr. 595 (copia). Vö.: i. m. 1972. 58.
[13] Mémoires, 32.
[14] I. m. 1972, 59—60., 79.

A Magyarország északkeleti részével határos volhiniai, russziai, krakkói és belzi lengyel palatinus rendeihez intézett latin nyelvű leveleiben Rákóczi frissen kibocsátott (lengyelre is lefordított) Manifestumára (Recrudescunt) hivatkozik, a határszéli nézeteltérések rendezését óhajtja, s arra törekszik, hogy „az ország jövendő békéjét igazságra építse, hogy ezzel fölidézze *a két nemzet közös királyok alatti régi szerencsés életét*", s ápolja a jószomszédi kapcsolatokat.[15] Erre céloz a fejedelem Krakkó város tanácsához küldött levele is, amelyben méltatlankodik, hogy az országa számára lengyel földön vásárolt fegyvereket nemcsak feltartóztatták, hanem el is kobozták. „Mivel Ágost király biztosította őt jóindulatáról, *a két nemzet pedig azonos szabadságnak örvendvén, szoros szövetségben volt mindig*, bizonyos benne, hogy *a szomszédjog* ilyen megsértése a király tudta nélkül, a császári residens ösztönzésére történt."[16]

Rákóczi kezdeményező külpolitikai elgondolásait jogi fejtegetésekkel fűszerezve önti formába, mind konkrétabb tartalmat adva a lengyel rendek megnyerését célzó retorikai passzusoknak. Ráday második lengyel és svéd követségének irataiban például Rákóczi követi utasítása a történelmi múlt közös hagyományaiból vett érvekkel kitűnően megalapozva készült. A fejdelem azzal bocsátja útjára diplomatáját, hogy szívesen vette a II. Ágosttal szemben fellépő I. Szaniszló új lengyel királynak Ráday előző évi követségekor tanúsított barátságát. „*A magyar nemzet márcsak az azonos szabadság és a megegyező nemesi kiváltságok miatt is, mindig barátsággal viseltetett a lengyel nemzet iránt*" — írja —, s neki is az a törekvése, hogy a hagyományos lengyel—magyar együttműködés alapján köztük szövetséget hozzon létre, „*a két nemzet nemesei azonos jogot élvezzenek egymás országaiban és határvámokat ne kelljen fizetniök*". Rákóczi kidolgozza a szövetkezés új ideológiáját, s új módon fogalmazza meg a lengyel—magyar egymásrautaltság gondolatát: „*Szaniszló király biztos és békés uralkodásához szükséges, hogy Magyarország elszakadjon az ausztriai háztól és a két nemzet szövetkezzék egymással.*" Rá fogja venni Magyarországot és Erdély rendeit is, hogy „*a két nemzet közti barátságot kölcsönös segítséggel minden ellenség ellen erősítsék meg*".[17] S amikor az erdélyi fejedelmet a szécsényi országgyűlésen „az szabadságért öszve szövetkezett magyarságnak választott vezérlő fejedelmévé" (dux) kiáltják ki, Rákóczi levélben tudósítja Szaniszlót: fölhatalmazása van arra, hogy külhatalmakkal szövetségre léphessen. „*Mivel pedig a lengyel és a magyar nemzet múltjában, szokásaiban, szabadságjogaiban annyi közös vonás van és ellenségük is közös, mindez indokolja, hogy egymással örökös szövetségre lépjenek*" — emlékezteti[18] az átmenetileg hatalomra került, de a lengyel—magyar szövetség megteremtése érdekében nem sokat tevő, majd a poltavai csata után a svéd politikával együtt elbukó Szaniszló királyt.

A „közös vonások" újrafölfedezésének I. Rákóczi György és Báthory István idejére visszamutató szálait a kuruc kancellária kitűnően megragadta, hozzáfűzve a nemzeti függetlenségi harcból adódó s a régi közös hagyományok fölidézését kiváltó modern alapgondolatot. Rákóczinak az újabb szoros együttműködést célzó erőfeszítéseiben az időszerű politikai és katonai megfontolás régi érveket állít új célok szolgálatába.

Az új alapokon javasolt lengyel—magyar együttműködésnek voltak óvatos pártfogói és semleges szemlélői. De voltak ellenzői is, mint pl. a Lubomirski nővérek fivére, Teodor Lubomirski, a Lengyelországnak egykor elzálogosított 13 város ura. A kuruc fejedelemmel szemben bizalmatlan, ellenséges érzelmű földesúr nem ismerte el Rákóczi fejedelemnek, mint magyar uralkodónak, a vitás területre kiterjedő jogkörét, s ennek következtében hosszú vita, sőt fegyveres küzdelem alakult ki a feudális-földesúri jogi „hagyományok" értelmezéséről. S noha 1708-ban végül aláírták a kötelezvényt a „testvéri barátság" és a „jószomszédi

[15] Anno 1704 die 6 Februarii ex oppido Miskolcz. Ráday Pál iratai I. 1703—1706. Sajtó alá rend. BENDA K., ESZE T., MAKSAY F., PAP L. Bp. 1955. 133—135.

[16] 4. Octobris 1706 (Szécsény). Ráday Pál iratai I. 698—699.

[17] Datum Agriae, die l^ma^ mensis Maji anno 1705. Ráday Pál iratai I. 258—262.

[18] Datum in castris meis ad castellum Károly positis, die 21. Octobris 1705. Ráday Pál iratai I. 435—436.

viszony" megőrzésére, a baráti kapcsolatok Rákóczi próbálkozásai ellenére sem valósultak meg.[19] Arra is volt példa, hogy reálpolitikai megfontolásból megszakadt a személyes jó kapcsolat, mint a kijevi palatinus esetében, aki éppen akkor hagyta ott a poltavai csata után őt befogadó Rákóczit, amikor ezekre a felfogadott lengyel és svéd seregrészekre oly nagy szükség lett volna a kurucok táborában. Igaz, hogy Erazm Otwinowski korabeli munkájának „Potocki vajda a magyarok szolgálatában" c. fejezetében leírja, hogy a jó pénzért elszegődött palatinusnak nyomós okai voltak a hirtelen távozásra, ti. a cári tábornokok változatlanul követelték, hogy Rákóczi vesse őt fogságba. A lengyel kortanú nem mulasztja el honfitársai vitézkedését magasztalni: „a császáriak már jobban féltek a maroknyi lengyelségtől, mint az egész magyar hadseregtől"[20] (1709).

Mind a Rákóczit támogató lengyelországi főúri erőknek, mind a kuruc fejedelem ellenfeleinek álláspontja reális okokkal magyarázható. Amikor erős volt a kölcsönös rokonszenv, abban a politikai érdekközösség is sokat nyomott a latban, sőt ennek függvénye volt. Jól szemlélteti ezt a Sieniawska hercegnő személyéhez fűződő epizód, a kuruc fejedelem és a lengyel palatina között létesült évtizedes jó viszony alakulása és megbomlása a közös érdektényezők megszűntével.

A feudális kori lengyel—magyar kapcsolatok differenciált értelmezéséről a nemesi utódok általában elfeledkeztek, s a több évszázados rendi-nemesi hagyományból csak azt hangsúlyozták, ami az „ősi fegyverbarátság" elvont eszméjének megfelelt. A hagyományok ilyen szemlélete régi időkre nyúlik vissza. Rákóczi kuruc kancelláriája sem Mátyás király lengyel- és csehellenes szileziai hadjáratára és Boroszló ostromára vagy II. Rákóczi György szerencsétlenül végződő lengyelországi vállalkozására, Varsó és Jarosław megsarcolására hivatkozik a követi utasításokban és a diplomáciai levelezésekben, hanem a régmúlt „fényes" napjait, Nagy Lajos — Ludwig Węgierski és Báthory „dicsőséges" és mindkét népre „szerencsés" uralkodását emlegeti, természetesen nem szólva e perszonáluniók árnyoldalairól.

A magyarországi és erdélyi rendekkel nehezen boldoguló Rákóczi a lengyel trónjelöltsége (1707) körüli bonyodalmakban egy magyar—lengyel—orosz szövetség révén igyekezett megerősíteni belső és külső helyzetét. Akár a kétoldalú, akár a tervezett hármas szövetségben Lengyelország és az újra egyesítendő Magyarország független, központosított önálló hatalmi tényezőként foglal helyet Rákóczi valamennyi elgondolásában. Ezt a politikai koncepciót tükrözik a varsói tárgyalások bizalmas diplomáciai iratai,[21] továbbá Rákóczi vitairatai, köztük a poltavai sorsdöntő győzelem után latinul írott kéziratos Dialogus Hungari cum Polono de statu moderno Poloniae[22] (Egy magyar és egy lengyel párbeszéde Lengyelország új állapotáról, 1709). Egy másik, Rákóczitól inspirált, Brenner Domokos abbé által Lengyelországban írt, levélformában francia nyelven megjelent Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'empire sur les affaires présentes de la Hongrie . . .[23] c. röpiratban a közös hősi múlt („Antemurale") fölidézése már csak arra szolgál, hogy a szerző az osztrák uralkodóház szemére vesse a magyar nemzettel szembeni hálátlanságát, s a „lengyel királyi tanácsos" állásfoglalásával erősítse meg a magyarországi függetlenségi harc jogosságát. A régi történetfilozófia módosulását jelzi, hogy a levél a nemzeti sérelmek mellett a szuverenitás és az ellen-

[19] Ráday Pál iratai II. 1707—1708. Sajtó alá rend. BENDA K., MAKSAY F. Bp. 1961. 340—371. A Lubomirski-ügyre vö.: I. m. 1972. 62—73.

[20] Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II, od roku 1696—1728. Opisał współczesny Erazm Otwinowski. W Krakowie 1849. 163. És i. m. 1972. 36.

[21] Mémoires, 32, 122. Confessio, 155—156. Ráday Pál iratai II. 208—274. — J. FELDMAN: Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704—1709. Kraków 1925. 7., 17., 35., 240—265. Vö.: I. m. 1972. 81—86.

[22] J. PERÉNYI: Projets de patification européenne de F. Rákóczi en 1708—1709. Annales Univ. Sc. Budapestinensis Sectio Historica t. VI. 138—140.

[23] Lettre d'un Ministre de Pologne... 1710, 1711. Magyar fordítására vö.: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Szerk. bev. KŐPECZI B. Bp. 1970. 296—370. (ford. BENDA K.). — ESZE T.: Egy lengyel királyi tanácsos levele. MKSzle 1961. 482—489.

állás jogának értelmezésével, a természetjog alapján igyekszik bizonyítani: a magyar nemzetnek joga volt szabadságáért fegyvert fogni. A lengyel diplomatának álcázott levélíró ennek megfelelően, tudatosan alkalmazza a lengyel—magyar vonatkozású történeti elemeket.

Magyarok és lengyelek a kéziratos irodalom tükrében

Irodalmi szemszögből a Rákóczi-kornak az a jellemzője, hogy az új politikai, diplomáciai, kereskedelmi (katonai), személyi kapcsolatok erősödésével párhuzamosan nem volt idő és lehetőség kulturális összeköttetések kiépítésére. A fennmaradt sokrétű, a XVIII. században jobbára még kéziratos, többnyire magyar és latin, részben francia nyelven keletkezett, a korabeli tágabb értelemben felfogott irodalom körébe sorolható lengyel tárgyú forrásanyag összegyűjtése és értékelése nemrég kezdődött el. S bár ezeknek az írásoknak bizonyos része csak közvetve irodalmi érdekű, a gyakorlati célokat szolgáló, a barokk retorika alkalmazásával készült kancelláriai iratok is elárulnak tudatos stílusbeli, irodalmi szerkesztői szándékot.

Az eddig áttekintett irodalmi emlékanyag különösen szemléleti tekintetben érdekes, mert kitűnik belőle, hogy milyen nézőpontból örökítették meg az udvari literátus emberek a lengyelekkel kapcsolatos följegyzésre méltó dolgokat. A fejedelmi kancelláriai, diplomáciai, politikai iratok, udvari naplók, emlékiratok, lengyelországi itineráriumok és levelezések nemcsak megörökítik, folytatják, hanem új történelemszemlélettel újítják meg a lengyel—magyar hagyományokat, a magyarok és lengyelek együttműködésének ekkor már hagyományossá vált gondolatát. A forrásanyagnak a korábbi lengyel—magyar tematikájú kéziratos irodalomhoz képest másik új vonása abban mutatkozik meg, hogy nem elszórt, véletlenszerűen keletkezett irodalmi érdekű kéziratokról van szó, hanem egy sokrétű, igen jelentős, főleg prózai, részben verses irodalmi, publicisztikai emlékanyagról, amelynek mondanivalója egy meghatározott történelmi időszakra jellemző.

Rákóczi és a közvetlen irányítása alatt levő kancelláriai köznemesség, amely a magyar nemesség legiskolázottabb rétegét alkotta, fáradhatatlan a magyar és a lengyel nemzetet összekötő történeti szálak földerítésében és ezek új szempontú alkalmazásában. A kuruc diplomáciai iratok, követi utasítások és levelezések, hivatalos naplók hangja, kölcsönös közeledésre való szemlélete, érvelésük módszere, s retorikája is rokon Rákóczi írásaival. Emeljük ki Ráday Pál kancellárt, Rákóczi legközvetlenebb munkatársát és lengyelországi diplomatáját. Tollával több arcképet (Sieniawska hercegnő, St. Leszczyński stb.) rajzolt küldetései közben, s egyebek közt Pieskowa Skała, a krakkói Wawel, Częstochowa s barokk műemlékeiről nevezetes Rydzyna egykorú leírása köszönhető neki. Előtte nyilvánította ki Sieniawska „az magyar nemzethez való szeretetit, olly szókkal, hogy kész nem csak utolsó pinzit, de vérét is kiadni érette" (1705). Lengyelországi itineráriumába[24] följegyezte, hogy a krakkói postamester, Ross Vilmos, aki Rákóczi és Bonnac márki levelezését is közvetítette, magához hívatta ebédre, „discurált sokat az magyar országhi dolgokrul, de kiváltképpen, hogy eő tökélletes igaz hűséggel kíván az hazának szolgálni, annyival inkább, hogy magyar országi nemes ember lévén, . . . az mostani meritumival kivánnya annak idejében azon nemességét confirmáltatni" (1705). A Wawelt lengyel kísérővel szemlélte meg Rákóczi diplomatája, s utána szíves vendéglátásban részesült: „. . . le vivén az vár porkolábja maga házához, beszéllette az többi között, hogy egy silesiai nemes ember vólt nála, aki panaszolkodott az Joseff császár új regimennye ellen, aki sok el türhetetlen adót vetett reájuk; jelentette, hogy nem lesz egyéb vége nálok a dolgoknak, hanem mint Magyar Országban . . . Item az kapitoliumbéli notárius bé híván házához sokat beszéllett jó indulattal az magyar országi dolgokrul, javalván, hogy az német uraságot egészlen lerázzuk . . ."

Mind személyes, mind politikai vonatkozásban rendkívül érdekesek, de kevésbé ismertek

[24] Diarium itrinerationis in Poloniam simulque legationis ad aulam Sveciam ... 1705. Ráday Pál iratai I. 284—296.

Bercsényi gróf fejedelmi helytartó útilevelei Ungvártól Varsóig (1707), s a tárgyalásokról Rákóczinak írt tudósításai.[25] Ide tartoznak követi naplóírók, mint Pápai János, aki konstantinápolyi naplójában részletesen ír a „Natio Polonica"-t érintő eseményekről, II. Ágost és St. Leszczyński követeinek portai tevékenységéről, találkozásaikról.[26] Az udvari diáriumírók közül Beniczky Gáspár, a fejedelem „intimus secretarius"-a a Rákóczi udvarában megfordult lengyeleket nevük és rangjuk szerint is számon tartja; leírja többek között a sandomierzi konföderáció követségének fogadását, Wiśniowiecka és Sieniawska hercegnő barokk udvari pompával végbemenő vendégeskedését, a menedéket kereső Potocki palatinus érkezését és a lengyel segélyhadak romhányi vitézkedését.[27]

Az egykorú irodalmi részletek arról tanúskodnak, hogy a lengyel főrangúak alkalmankénti látogatása nagyszámú udvari kíséretük vendégeskedésével járt együtt, ami elősegítette a lengyel és kuruc magyar udvari emberek ismeretségét, sőt véleménycseréjét is. A fejedelmi udvar találkozási pontul szolgált a szabadságharc évei alatt. A „köz-emberek"-ről az ilyenfajta diáriumokban kevés szó esik, mert a korabeli rendi-társadalmi szokásoknak és szabályoknak megfelelően az udvari naplóműfaj jórészt királyok, fejedelmek, főurak életének megörökítésére szolgált. A Rákóczi-kori udvari diáriumok nemcsak azért érdekesek, mivel utalnak a hagyományos érintkezések módjára, hanem fényt vetnek különböző társadalmi elemeire is, ezenbelül az udvari hivatali nemesség részvételére. Hiteles forrásból tudjuk, hogy a varsói tárgyalásra a homonnai táborról elindult Bercsényi főgenerális által vezetett magas rangú küldöttséghez népes kíséret tartozott, számbelileg is jelentős volt, hogy Rákóczi ügyét s helytartóját fejedelmi módon képviselje. Kiderül, hogy kuruc udvari nemesek, „köz-emberek", udvari gavallérok, katonák csoportostul vettek részt ilyen és hasonló lengyelországi akciókban, csakúgy, mint a „közlengyelek" a magyarországi küldetéseken. A jelek szerint a közvetlen és személyes udvari érintkezések köre szélesebbre tágítható. Ennek is megvan a maga jelentősége a hagyományőrzés társadalmi bázisának körvonalazása szempontjából.

E forrásokhoz sorolhatók a lengyelországi útinaplók, Ráday említett Diarium itinerationis in Poloniam ... mellett Szirmay Miklós és Krman Dániel útleírása;[28] a Lengyelországba kimenni nem akaró békepárti Ottlyk György udvarmester (Önéletírása).[29] Szemléletében közel áll hozzá az erdélyi historikus, Cserei Mihály, aki Ottlykkal együtt már Thököly idejében belekeveredett a kuruc mozgalomba és Históriájában transylvanista nemesi szemlélettel ír a kuruc magyarok és a lengyelek kapcsolatáról, nem tartózkodva a fegyelmezetlen lengyel segélyhadak bírálatától. Históriája a kurucok „rebelliójával" végződik; s ha nehéz soruk volt a gráciát kapott magyaroknak, székelyeknek, bizonytalan sors várt a hazátlan bujdosókra: „Rákóczi a mellette való urakkal így meg jáczodtatván, Lengyelországban maradának. Erdélyből nincs több mellette, hanem az öcsém Cserei János, Cserei Farkas fia, Kálnoki Mihály, Kálnoki Tamás fia, Mikes Kelemen, Mikes Pál fia. Ha boldogulna valaha Rákóczi, kétség kívül azoknak lenne promotioja"[30] — fűzi hozzá Cserei.

[25] Székesi Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1706—1708. Közli THALY K. Bp. 1877. Archivum Rákóczianum V. 433—452.

[26] Pápai János Törökországi naplói 1705—1708, 1710. Sajtó alá rend. bev jegyz. BENDA K. Bp. 1963. 149., 164. stb. (1706), 229., 237. stb. (1707), 317., 329., 342. stb. (1710).

[27] Beniczky Gáspár Diáriuma. Rákóczi Tár I. Kiad. THALY K. Pest 1866. 5—232. (1707—1710).

[28] MAJLÁTH Béla: Egy magyar követség Svédországban 1705-ben. Századok 1880. 785—795 (Diarium ablegationis ... per M. Szirmay). — Historia ablegationis Domini Superintenden Daniel Krman ad regem Carolum XII. Kiad. MENCSIK F., KLUCH J. MHH XXXIII. Bp. 1894. 423., 451., 594. És Daniel Krman ml. Itinerarium (Cestovnýdenník z rokov 1708—1709). Red. J. MINÁRIK, tl. G. VICTORY. Bratislava 1969.

[29] Ottlyk György Önéletírása 1663—1711. Kiad. THALY K. MHH XXVII. Bp. 1875. 3—120.

[30] Nagyajtai Cserei Mihály Históriája. Kiad. KAZINCZY Gábor. Pest 1825. 24—25., 316., 447—49., 455. stb.

A kuruckori írások összességükben új színt, sajátos hangulatot és szemléletet fejeznek ki, friss személyes hangnemet, beszélt nyelvi elemeket, de retorikus barokk stílust is képviselnek a XVIII. század eleji magyar irodalomban. Egyes darabok közös történelmi vonatkozású motívumokat, lengyel folklorisztikai és helyrajzi érdekességű részleteket, lengyelországi művelődéstörténeti érdekű fejezeteket, tájleírásokat és személyes élményeket tartalmaznak. Némelyekben lengyel szavak, jól—rosszul rögzített helységnevek, Bercsényi egyes leveleiben lengyel kifejezések, sőt egész szövegrészek is előfordulnak. A lengyel téma meghonosodása a Rákóczi-szabadságharc irodalmában részben folytatása, másrészt előkészítő szakasza volt a tematikai gazdagodásnak, ami a lengyel irodalom hazai interpretációjának kifejlődését egyengette.

A lengyelországi Rákóczi-emigráció irodalmi emlékei

A forrásanyag szerves részét alkotják a lengyelországi kuruc emigráció irodalmi emlékei. 1711 februárjától a fejedelmi udvarral együtt mintegy kétezer ember keresett menedéket a határmenti lengyel területen. Rákóczi és udvari környezete Jaworówban és Jarosławban találkozott az újra megerősödött II. Ágosttal és Péter cárral. A kuruc magyarok sorsának alakulásáról Rákóczi Vallomásai adnak hiteles képet, beleértve saját életét is.[31] Egy ideig Rákóczi és mágnás tábornokai barátságos fogadtatásra leltek Sieniawska hercegnő hatalmas birtokain és Konstanty Władysław Sobieski udvarházában és más lengyel főrangú ismerősöknél.

Szathmári Király Ádám naplókönyve élethűen számol be a tavaszi és nyári hónapokról. Leírásai között találhatók a későreneszánsz és barokk képző- és iparművészeti, egyházi és történelmi falfestészeti emlékekben gazdag s legtöbbet látogatott dél-lengyelországi helységek, mint pl. Stryj vára, Stare Sioło, Dzieduszyce kastélya, Jaworów francia kerttel övezett fapalotája, Wysocko udvarháza, Jarosław, Lwów, Kukizów vadászkastélya, Zółkiew stb. irodalmi ábrázolása. De bemutatja az egykori királyi rezidenciákat s más főúri kastélyokat, klastromokat és várakat is. 1711 szeptemberében a San folyón és a Visztulán Kis-Lengyelországból Nagy-Lengyelországba, Mazowsze festői tájain a Gdańsk felé hajózó Rákóczi kíséretében levő ifjú nemesapród megörökíti a magyarok útját Varsó, Toruń, később pedig Elbląg, Frombork, Braunsberg-Broniewo stb. városképével.[32] Szathmári naplólapjai új fejezetet nyitottak a lengyel tájrajzok magyar irodalmi megörökítésében.

A Lengyelország déli részein szétszóródott kuruc főemberek és udvari nemesek Rákóczi északra távozása után egyre súlyosabb anyagi helyzetbe kerültek. Megpróbáltatásaikról és a harc folytatásáról táplált reményekről főleg Rákóczi és Bercsényi levelezése ad képet.[33] Rákóczi Danckából figyelte az európai béketárgyalásokat megelőző diplomáciai fejleményeket. A városfalakon kívüli déli „felső hostáton" lakó, inkognitóban élő fejedelem kíséretében ekkor mintegy ötven ember volt, nem számítva az Oliwában és Elblągban táborozó kisebb csoportot. Rákóczi közeli kapcsolatba került a lengyel előkelő körökkel.[34] Sűrűn levelezett

[31] Confessio, 206—207. Mémoires, 140—153. KÖPECZI B.—R. VÁRKONYI Á. i. m. 1955. 282—332. — KÁLLAI István: Adatok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez. Levéltári Közlemények 1962. 138—149. — HOPP L.: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. 1973. 5—48.

[32] Szathmári Király Ádám Napló-könyve 1711—1717 Esztendőkben, II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Bujdosásiról. Rákóczi Tár I. Kiad. THALY K. Pest 1866. 235—262. Vö.: A. DIVÉKY: Z podróży Węgrów po Polsce. Ziemia 1911. nr. 44., 718—719; nr. 45., 737—739. J. REYCHMAN: Węgierskie podróże. Odra 27 IV. 1947. És: I. m. 1973. 32—43.

[33] Székesi Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1711—1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli THALY K. Bp. 1879. Archivum Rákóczianum VII. k.

[34] L. HOPP: Pobyt Ferenca Rákóczego II w Gdańsku w latach 1711—1712. Rocznik Gdański 1966. XXV. 131—157. És: I. m. 1973. 41—45.

Sieniawska hercegnővel. A bajbajutott fejedelem ugyanis zálogba adta neki összes lengyelországi, Jarosław környéki birtokait, amelyeket a francia király vásárolt számára 1707-ben Sobieski özvegyétől. Tény, hogy Rákóczi észak felé történt elhajózása után Sieniawska hercegnő szűkmarkú lett pártfogoltja iránt.[35] Az éles szemű Bercsényi megírta a fejedelemnek: „Fiervil Uram mondotta, hogy igen kezdenek Bécsbül ide járni az levelek, és hogy igen austriálkodni kezd mind az Úr, s mind az Asszony."[36] „S azt megvallom, nem szeretem: fogdoztatja Szinyawski uram a nemeseket."[37] A varsói császári követ óriási összegeket ígért, hogy a francia pártiak pálfordulását megkönnyítse. „Nehéz elhinni, s ha elhisszük is nehéz elkerülni, mert hírivel járva, mindenütt kezekben vagyok..."[38] Bercsényi Wiśniowiecki hercegtől értesült, hogy Tiepold báró már többször is mondotta, hogy „az Asszonyt egészen meghajtotta s assecurálta: se Fölségednek, se nekem, senkinek magyarnak az Asszony nem segít!... az Úr is egészen felmondott az én protectiómon és Fölséged dolgain... Item, az podoliai palatinus mondja: elütte és neki mondta az Asszony, hogy ő már nem laskava Fölségedre és az magyarokra, mert már ő nem franczia, hanem német".[39] Az óriási összeggel tartozó Sieniawska halogatta, majd megtagadta a pénz kifizetését, aminek következtében nemcsak Rákóczi, hanem az egész lengyelországi kuruc emigráció anyagi csődbe került.

Egyes személyek s Bercsényi száz főnyi udvarának példáját éppen úgy említhetnénk, mint a fejedelmi udvar állapotát. A Cserei alezredessel kivezetett székely testőrző udvari karabélyosok és palotások töredékét, az egykor pompás udvari regiment kényszerből bémustrálta Máriássy Ádám és Török András Drohobyczon Ropp „Muszkva Brigadérus" hadtestébe. Az udvari gavallérok, a fejedelem szeme előtt nevelkedett Nemesi Társaság siralmas állapotban volt. „ Íme az szegény kavaliroknak furirját az akasztófátul bocsátották vissza; azok már világ csúfja s nyomorúságára jutnak, reám gyünnek szegények, sír az lelkem felettek, tennék jót vélek, ha tehetnék..."[40]

Szathmári naplójegyzetei szerint a gdanski főrangú társaság befogadta a bujdosó fejedelmet, s enyhített anyagi gondjain. Rákóczi udvari apródjai elkísérték hintón járó urukat a pompás fogadásokra, jártak a híres gdanski vásáron, megfordultak a forgalmas kikötőben, megismerkedtek a hatalmas erődrendszerrel, az északi holland reneszánsz építészeti emlékeivel, a patrícius házakkal, jártak az olivai katedrálisban s a flamand reneszánsz egyik legszebb épületében, az Arzenálban (Zbrojownia). Az északi kereskedelem szívében polgári kultúra és fejlett városi élet tárult föl a magyar udvari nemesek előtt;[41] közöttük ott volt Mikes Kelemen, Rákóczi apródja és későbbi kamarása is.

Az 1712 novemberében legszűkebb udvari kíséretével Franciaországba hajózó Rákóczi a következő évben élénk levelezést folytatott Besenval francia követtel[42] és Gdańskban maradt udvari marsalljával, Vay Ádámmal.[43] Itt alakult ki átmenetileg a lengyelországi kuruc emigráció másik csoportja. Elblągban, majd Gdańskban élt a 20-as évekig Beniczky

[35] „Listy Rakoczego Franciska II do hetm. Sieniawskiej z lat 1704—1712. Lettres de Rakoci." Bibl. Czart. Sygn. 2761. Fol. 190. stb.

[36] Leopol, 20. X-bris 1711. Archivum Rákóczianum VII. 78.

[37] Brezany, 20. May 1712. Archivum R. VII. 144.

[38] Ilyvóban, 25. May 1712. Archivum R. VII. 150.

[39] Ilyvóban, 1. Juny 1712. Archivum R. VII. 155.

[40] Zulkwa, 13 Juny és Ilywóban, 10. Augusti 1712. Archivum R. VII, 165 és 194. Vö.: I. m. 1973. 45—65.

[41] SZATHMÁRI i. m. 255—262. — HOPP L.: A lengyelországi Rákóczi-emigráció irodalma. FK. 1972. 72—91. (Rákóczi és kísérete Danckában).

[42] Lettres inédites de Rákóczi au baron de Besenval, ambassadeur de France à Dantzig (1712—1713). E. PILLIAS: Études sur François II. Rákóczi. Paris 1939. 51—83. — Vö.: „Listy hrabiego Besenvala posła francuzkiego w Polsce z lat 1710—1726, przew. do hetm. Sieniawskiej." Bibl. Czart. Sygn. 2788. Fol. 598 stb. (köztük Rákóczira vonatkozó levelek).

[43] MÁRKI Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1910. III. 365—367., 390—391., 421—422., (idézi a kolozsvári Erdélyi Múzeum Kemény-gyűjteményéből, 1713—1715).

Gáspár, aki az idekerült Rákóczi-levéltár őre s gondozója volt. Itt temették el Vay Ádámot, (1719) és lányát a Szent Erzsébetről elnevezett templomban (Kościół świętej Elżbiety), ahol ma is márványtábla hirdeti emléküket. Vay Julianna epitaphiumát egy Gdańskban élő magyarországi gimnáziumi tanár, Hagymási András „praeceptor classicus" írta és adta ki nyomtatásban (1716). A marsall felesége, Vayné Zay Anna grófnő imádságos könyvében, a Nyomorúság oskolája c. kéziratban (Gdańsk 1721) örökítette meg hazatérése előtt az emigrációban teljesen elszegényedett, tönkrejutott birtokos nemes család szomorú napjait és szenvedéseit. A gdański vajdasági levéltárban értékes kéziratos anyag tanúskodik a magyar emigráció létéről s Rákóczi egyes megbízottainak (Krucsay István) tevékenységéről.[44] A Rákóczitól történt elszakadás a lengyelországi kuruc emigrációt létében érintette. Igaz, hogy a nyomort eddig nem ismerő kuruc mágnások és főemberek leveleiben ez idő tájt háttérbe szorulnak a politikai tervezgetések; pedig még most is az adott értelmet megpróbáltatásuknak, hogy fejedelmük oldalán harcoltak hazájuk függetlenségéért. Azért vállalták a „kimenetelt", mivel a kuruc háború folytatásában, előnyös békefeltételekben s ügyük jobbrafordulásában reménykedtek. Erről néhány év múlva bizonyságot tesznek.

Jeles személyiség volt a kuruc emigránsok között Mányoki Ádám, a fejedelem udvari festője, a legszebb Rákóczi-kép megalkotója (Dancka, 1712). Rákóczi távozása után előbb II. Ágost varsói és drezdai udvari festőjeként működött, majd III. Ágost király szolgálatába állt. Beutazta Lengyelországot, s arcképcsarnokában számos főrangú (Sieniawski, Lubomirski, Wiśniowiecki, Potocki, Bieliński, Szembek, Denhoff, Radziwiłł, Ribiński stb.) család képviselője, a királyi kurtizánok galériája, több szászországi és porosz udvari előkelőség, művészportré található. A végén ő is nyomorban halt meg Drezdában, ahol halála után teljes hagyatékát elárverezték. Rákóczival, Rádayval, Beniczkyvel és Teleki Ádámmal váltott levelezése az emigrációs évek becses emberi dokumentuma.[45]

Jarosław és Rodosto

Amikor Rákóczi a Fényes Porta meghívására Franciaországból (1717) a török birodalomba ment, hogy bekapcsolódjék az osztrák—török háborúba, az anyagi támasz nélkül tengődő kuruc tábornokok s főtisztek — akiknek elfogására a varsói császári követ titkos akciót kezdett — Bercsényi és társai lehúzódtak Drinápoly felé. Majd a reményeiknek véget vető pozsareváci békekötés (1718) után mind együvé szorultak a Stambultól nyugatra eső, a Márványtenger partján fekvő kis ruméliai kikötővárosban, Rodostón (Tekirdağ) 1720-tól.

Rodostó és Jarosław között ettől kezdve állandó érinkezés állt fenn. Előbb gr. Forgách Simon tábornok tért vissza erre a vidékre néhány emberével Rodostóból (1721). Egy év múlva a közben elhunyt Eszterházy Antal generális lengyel felesége és a vele menők egy kisebb csoportja hagyta el Rákóczi rodostói udvarát (1722). Eszterházynéval kapcsolatos Mikes kedves karcolata: „az asszony elegendő szép, igen szép termetű, iffjú és a mulattságot szereti. Nekünk illyen kell az unadalmas Rodostóra. A lengyel tánczot el jártam már egy nehányszor véle. Magyarul is tud keveset. Azt el mondhatni felölle, hogy emberség tudó asszony, és el nem unom magamat, amikor véle vagyok."[46] Bercsényi gróf halála után fiatal özvegye, Bercsényiné Kőszeghy Zsuzsánna távozott Jarosławba egy kb. negyven főből álló újabb csoporttal (1726). A rodostói és jarosławi levelezési lehetőség bizonytalan volt, mivel a császári posta- és kémhálózat minden útvonalat megfigyelés alatt tartott. A bécsi követ éberségének köszönhető, hogy nyomára bukkantunk a fiatal özvegy Rodostóba küldött levelének. Az 1728. január

ESZE T.: Vay Ádám 1657—1719. Vajai Vay Ádám ülésszak. Vaja 1969. 7—32.

[44] I. m. 1973. 90—115.

[45] LÁZÁR Béla: Mányoki Ádám (1673—1757) élete és művészete. Bp. 1933. — HOPP L.: Mányoki Ádám fejedelmi képíró. ItK 1973. 733—743.

[46] Törökországi Levelek és Misszilis levelek. Mikes Kelemen összes művei I. Sajtó alá rend. HOPP L. Bp. 1966. 41. lev.

21-én keltezett levél február 3-án már Dirling rejtjeles jelentése mellett feküdt Konstantinápolyban, latinra fordított párjával együtt. A bécsi udvari levéltárból előkerült páratlan érdekességű levélből kiderült, hogy Kőszeghy Zsuzsi „már egynehányrendbeli levelet" küldött Rodostóba, aminek eddig semmi nyomát sem találtuk.[47] S ki tudja: eljutottak-e oda?

Mikes Kelemen Törökországi Leveleiben többször írt bujdosó életük más lengyel vonatkozásairól. Az európai események kapcsán megemlékezett Leszczyński Mária és XV. Lajos királyi házasságáról, valamint a II. Ágost halála után kitört lengyel örökösödési háborúról.[48] Lengyel történészek említik, hogy Rákóczi kérésére a konstantinápolyi jezsuita rendfőnök a moldvai misszióból küldött udvari káplánnak Rodostóba egy lengyel atyát, Kazimierz Twierdochlibowicz-ot, aki ott is halt meg.

Rákóczi, aki 1721 óta újra levelezésben állt Sieniawska hercegnővel, fia, György herceg és a hercegnő leányának, Denhoff gróf fiatal özvegyének házasságát igyekezett nyélbeütni. Maria Zofia Sieniawska végül is Czartoryski Ágost herceghez ment férjhez. A száműzött fejedelem ezután egyik lengyelországi arisztokrata ismerősének, a Leszczyński-rokonsághoz tartozó Konstantyna Jablonowska hercegnőnek a kezét szerette volna elérni, hogy ezáltal kijusson törökországi elszigeteltségéből. 1733—34-ben Leszczyński trónralépésében akart volna közreműködni, s a francia udvarnak küldött politikai emlékiratában közös francia—lengyel—magyar akciót javasolt. Régi kuruc tisztjei, megbízottai (Jávorka Ádám, Ilosvay János, Máriássy Ádám, Krucsay István) ott tevékenykedtek Hotin környékén. A bécsi és stambuli császári kémszolgálat azonban Rákóczi minden lépését figyelte és politikai elgondolásainak megvalósítását meggátolta.[49]

A fejedelem halála (1735) után Rodostóba érkezett fia, József, aki mindjárt belekeveredett az 1736-ban kitört osztrák—török háborúba. Ritka érdekességű lengyel vonatkozása a Rodostóból a Duna mentéig eljutó kuruc emigránsok életének az a leírás, amelyet Regina Salomea z Rusieckich Pilsztynowa adott Rákóczi József vidini udvaráról (1738). A külsőségekből ítélve még valami fényes előkelő társaságnak tarthatnók a fejedelemfi környezetét, pedig Mikes leveleiből milyen más világ tárul elénk a bujdosók megkopott csoportjáról. Egy későbbi rodostói látogatásáról (1760) is ír Salomea, ahol „derék magyar barátokra" lelt. Ez az időpont Mikes „básbugsága" éveire esik; a magyar levélíró és a lengyel emlékírónő tehát Rodostón is találkozott egymással.[50]

Vannak gyér nyomai a török és lengyel földön élő kuruc magyarok kapcsolatának a negyvenes évekből is. A Czartoryski Ágost szolgálatában álló egykori kuruc tiszt, Jávorka Ádám, a régi „jarosławi ducatus" birtokpapírjai ügyében a herceg megbízásából levelez Mikessel. Egyébként Jávorka segíti elő a Wiśniowiecen elhalt gr. Forgách[51] családi levéltárának hazaszállítását a lwowi kapucinusok templomából a magyarországi Forgách rokonságnak. A Lengyelországot régebben keresztül-kasul beutazó Krucsay Istvánnal együtt Jávorka is Jarosławban hunyt el.

A rodostói bujdosó életről Mikes hagyott ránk hiteles képet, a jarosławi kuruc magyar kolónia csendes kimúlását a Liber Demortuorum Jarosławiensis (1714—1757) örökítette meg.[52] Az elhalt jelentősebb személyek egy részét a plébániatemplomban, a Keresztelő Szt. Jánosról elnevezett egykori jezsuita templom sírboltjában helyezték végső nyugalomra vé-

[47] I. m. 1973. 179—181.

[48] Mikes i. m. 1966. 45., 69., 100—101., 103., 105—107. lev. Vö.: I. CSAPLÁROS: Sprawy polskie w literaturze węgierskiej. Warszawa 1961. 25—28.

[49] KÖPECZI B.—R. VÁRKONYI Á. i. m. 1955. 379—381. SZEKFŰ Gyula: A száműzött Rákóczi 1715—1735. Bp. 1913. 291., 297—308., 311—333., 395—397.

[50] HOPP L.: Mikes és világa. Tanulmányok. Bukarest 1973. 428—436.

[51] Vö.: VÁRADI-STERNBERG János: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Száz. 1968. 1037—1074.

[52] THALY Kálmán: Jarosławi kutatások. Száz 1888. 597—610. (Nomina demortuorum 1714—1774).

nítő éveik után. Közöttük volt özv. Bercsényiné Kőszeghy Zsuzsi is, aki lengyelül írt végrendeletében magát „uboga sierota"- nak, szegény árva özvegynek nevezte. Ezt is megőrizte a parókia kézirattára.[53] Jarosławban a Rynekről nyugati irányba kivezető „ulica Grodzka" („Platea Cracoviensis") végénél, a „Brama Krakowska" előtt jobb felől benyíló kis utca, az „ulica Węgrów" emlékeztet ma is hajdani magyar lakóira.

*

A XVIII. század utolsó harmadában kibontakozó magyar nemesi ellenzéki mozgalmak és nemzeti függetlenségi törekvések a Rákóczi-hagyományt is fölébresztették. A köznemesség vezető rétege a Rákóczi-fölkelés lengyelbarát irányának idealizált hagyományát is magáénak vallotta, s így a kuruc hagyomány lengyel elemeinek élesztő hatása volt a századvégi magyar és lengyel patrióta mozgalmak egymásratalálásában.

A Rákóczi-hagyományhoz fűződő Habsburg-ellenes lengyel—magyar kapcsolatok politikai tartalma és nemzeti függetlenségi koncepciója, a közös fegyverbarátság kuruckori hagyománya, s a jószomszédság írott és íratlan hagyománya volt az a gyűjtőlencse, amelyen keresztül a századvégi köznemes nemzedék, ill. ennek a lengyelekkel mélyen együttérző hazafias értelmiségi literátus rétege visszatekintett a két szomszédos nép történeti egymásrautaltságára. De mindez már a Rákóczi, Bercsényi, Ráday, Mányoki, Mikes nevével fémjelzett kuruc szabadságharc és emigráció idején megújult lengyel—magyar hagyományoknak egy újabb s modernebb szakasza, amely Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Toldy Ferenc s mások munkásságán át Kossuthig és Petőfiig ível, s múltbeli közös hagyományaink máig ható, megírásra váró kiemelkedő fejezete.

Lajos Hopp

TRADITIONS POLONO-HONGROISES DANS LA LITTÉRATURE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE ET DE L'ÉMIGRATION DE RÁKÓCZI

C'est d'après les résultats de ses recherches décennales en Hongrie et à l'étranger, en Pologne, que l'auteur résume ici brièvement les problèmes des traditions polono-hongroises, à la base de la littérature de la guerre d'indépendance et de l'émigration de Rákóczi. L'état actuel des recherches montre que ce sont les XVIIe et XVIIIe siècles qui sont resté le domaine le plus négligé des relations d'histoire culturelle polonaises et hongroises, y compris la période de l'époque des kouroutzs et de Rákóczi aussi. Cet état de choses est d'autant plus intenable que sans avoir saisir et lier ensemble les fils de l'histoire de l'évolution, on ne peut pas rendre sensible la continuité entre l'époque de la Renaissance mieux découverte et entre le XIXe siècle; sans cela, on ne peut pas construire un pont entre la Renaissance si riche en relations culturelles et entre l'époque des Lumières, entre le classicisme et le romantisme renés à l'époque des mouvements nationaux renouvelés, de même qu'entre les traditions politiques et littéraires qui agissent jusqu'aujourd'hui.

L'étude examine les traditions dinastiques et nobiliaires de l'orientation polono-hongroise et les causes de son essor au tournant des XVIIe et XVIIIe siècles. Elle passe en revue, à l'aide d'une riche documentation littéraire, le renouveau de ces traditions à l'époque de la guerre d'indépendance de Rákóczi (de 1703 à 1710), en exploitant les sources du journalisme politique, des écrits de la chancellerie des kouroutzs, des journaux de cour contemporains, des diariums, des autobiographies, des correspondances, des itinéraires écrits en hongrois, en latin, en français, en polonais, en allemand et en russe. Elle souligne à part le caractère multicolore des monuments d'histoire de la civilisation de l'émigration de Pologne (1711—1760), les relations de l'émigration de Gdańsk, de Jarosław et de celle de Rodochto et de Turquie. L'auteur se charge presque simultanément d'un travail de découverte, d'évaluation et de systématisation, en élaborant un matériel multilingue, pour la plupart manuscrit, du XVIIIe siècle. Ces données continuent, perpétuent et transmettent à la postérité la pensée désormais traditionnelle de la coopération séculaire des Hongrois et des Polonais, en la colorant d'une conception historique nouvelle.

[53] J. MAKARA: Dzieje Parafii Jarosławskiej od początku do r. 1772. Jarosław 1936. 542—545. Vö.: I. m. 1973. 211—219.